

«МЕН ТІПТІ ӨЗІМ ОЙЛАУҒА ТЫРЫСПАЙМЫН»: ГЕНЕРАТИВТІ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТІНІҢ СТУДЕНТТЕРДІҢ ОЙЛАУЫ МЕН ДЕРБЕСТІГІНЕ ӘСЕРІ

Қ.М. Тайболатов^{*}, А.Ғ. Таңатар¹, Н.С. Кожаметов²

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан

²Тәжікстан Білім академиясы, Душанбе, Тәжікстан

*e-mail: Ktm080194@gmail.com

Аңдатпа: Генеративті жасанды интеллектінің жылдам таралуы жоғары білім беру ортасын және студенттердің оқу іс-әрекеттерін ұйымдастыру тәсілін айтарлықтай өзгертіп отыр. Зерттеудің мақсаты – студенттердің білім беру процесінде генеративті жасанды интеллектіні қолдану ерекшеліктерін зерттеу, сондай-ақ оның оқу мінез-құлқына, ойлау мен дербестігіне әсерін және академиялық тапсырмаларды орындау стратегияларына әсерін талдау. Зерттеу сапалық тәсіл негізінде, жартылай құрылымдалған сұхбат әдісі арқылы жүргізілді. Зерттеуге әртүрлі мамандықтардан 11 студент қатысты. Алынған деректер тақырыптық талдау арқылы талданды. Зерттеу нәтижелері генеративті жасанды интеллект студенттердің күнделікті оқу тәжірибесінің ажырамас бөлігіне айналғанын көрсетті. ChatGPT және басқа да жасанды интеллект құралдары ақпаратты іздеу, күрделі тақырыптарды түсіну, тапсырмаларды орындау және оқу процесін оңтайландыру үшін белсенді қолданылады. Студенттердің жасанды интеллектпен өзара әрекеттесуінің әртүрлі стратегиялары анықталды, олар көмекші ретінде пайдаланудан бастап академиялық тапсырмаларды орындатуға дейін қолданатыны анықталды. Дегенмен, нәтижелер генеративті жасанды интеллекттің студенттердің когнитивтік көрсеткіштеріне әсер ететінін көрсетті. Көптеген респонденттер дербес ойлаудың төмендеуін, өзіндік тапсырманы орындаудан бұрын, бірден ChatGPT-ге жүгіну әдет болғанын және жасанды интеллект құралдарына біртіндеп тәуелділіктің бар екенін атап өтті. Сондай-ақ, генеративті жасанды интеллектіні пайдалану біртіндеп студенттердің оқу процесінің күнделікті әдетіне айналып келе жатқаны анықталды. Бұл зерттеудің практикалық маңыздылығы дербес ойлауды, ақпаратты сыни талдауды және жоғары білім беруде генеративті жасанды интеллектіні жауапкершілікпен пайдалануға бағытталған білім беру тәсілдерін әзірлеу қажеттілігінде жатыр.

Түйін сөздер: генеративті жасанды интеллект, ChatGPT, студенттер, жоғары білім, оқу мінез-құлқы, дербес ойлау, сапалық зерттеу, тақырыптық талдау.

Кіріспе

ChatGPT және басқа да үлкен тілдік модельдерді қоса алғанда, генеративті жасанды интеллекттің тез таралуы қазіргі білім беру ортасында жиі талқыланатын сұрақтардың біріне айналды. Генеративті жасанды интеллект ақпаратты іздеу, оқу іс-әрекеттерін ұйымдастыру және академиялық тапсырмаларды орындау тәсілімізді біртіндеп өзгертіп, студенттердің цифрлық технологиялармен өзара әрекеттесуінің жаңа модельдерін қалыптастырады. Соңғы жылдары генеративті жасанды интеллект технологиялары жоғары білім беруге белсенді түрде енгізіліп, студенттерге дербестендірілген оқу, идеяларды қалыптастыру, ақпаратты автоматтандырылған өңдеу және жылдам кері байланыс алу мүмкіндіктерін берді.

Қазіргі зерттеулер білім беруде генеративті жасанды интеллектіні пайдалану айтарлықтай артықшылықтармен қатар бірқатар практикалық және этикалық қиындықтар

туғызатынын көрсетеді. Мысалы, Yan және т.б. (2024) жүргізген 118 зерттеуді қамтитын жүйелі шолуда үлкен тілдік модельдер мазмұнды қалыптастыру, кері байланыс орнату, бағалау және оқуды қолдау сияқты әртүрлі білім беру тапсырмаларын автоматтандыру үшін пайдаланылып жатқаны анықталды [1]. Сонымен қатар, авторлар жеткіліксіз ашықтық, шектеулі технологиялық дайындық және этикалық аспектілермен және білім беру іс-әрекеттерін шамадан тыс автоматтандырумен байланысты тәуекелдер мәселелерін атап өтеді.

Студенттердің генеративті жасанды интеллект туралы қабылдауы бойынша зерттеулер білім беру ортасында ChatGPT пайдалануға негізінен оң көзқарасты көрсетеді. Chan мен Hu зерттеулерінде студенттер генеративті жасанды интеллектіні дербестендірілген оқуды қолдау, мәтінді генерациялау, идеяларды іздеу және ақпаратты талдау құралы ретінде қарастыратынын атап өтеді. Дегенмен, осы артықшылықтармен қатар, студенттер жауаптардың дәлдігі, құпиялылық, академиялық тұтастық және жасанды интеллектінің жеке және кәсіби дамуға ықтимал әсері туралы алаңдаушылық білдіреді [2].

Бірқатар зерттеулер генеративті жасанды интеллекттің дәстүрлі білім беру тәжірибелерін айтарлықтай өзгерту мүмкіндігін атап көрсетеді. Su және Yang ChatGPT-ті жекелендіру, жеделдетілген кері байланыс және білімге қолжетімділікті арттыру арқылы оқу процесін өзгерте алатын «білім беру жасанды интеллектінің» жаңа моделін әзірлеудің негізі ретінде қарастырады [3]. Сол сияқты, Lim және т.б. генеративті жасанды интеллектіні білім беру жүйесіне «дос» және «қауіп» ретінде сипаттайды, оның студенттің автономиясы мен академиялық мәдениетке әсерінің қарама-қайшы сипатын атап өтеді [4].

Қазіргі зерттеулер студенттердің автономиясы мен сыни ойлауын төмендету қаупіне ерекше назар аударады. AlAfnan ChatGPT-ке шамадан тыс тәуелділік «адамның ақыл-ойының жетіспеушілігіне және білім алудан бас тартуына» әкелуі мүмкін екенін, бұл студенттердің өз бетінше талдау және тапсырмаларды орындау қабілетін төмендететінін атап өтеді [5]. Осындай қорытындылар Z ұрпағы студенттердің жасанды интеллектіге тәуелділігі және оның олардың когнитивтік қабілеттеріне ықтимал әсері мәселесін зерттейтін Tamrin және т.б. (2024) еңбектерінде келтірілген [6].

Сонымен қатар, зерттеушілер генеративті жасанды интеллектінің таралуы жағдайында академиялық тұтастық және білім беру мәдениетінің өзгеруі туралы сұрақтарды жиі көтеруде. Tilili, Shehata, Adarkwah білім беру іс-әрекеттеріндегі алдау, манипуляция және ашықтықтың төмендеуімен байланысты тәуекелдерді атап көрсетеді [7]. Sullivan, Kelly, McLaughlan (2023) студенттердің генеративті жасанды интеллектіні белсенді пайдалануы аясында қолданыстағы педагогикалық тәсілдерді қайта қарау және шынайы оқытудың жаңа формаларын әзірлеу қажеттілігін атап өтеді [8].

Білім берудегі генеративті жасанды интеллект бойынша зерттеулердің қарқынды өсуіне қарамастан, қолданыстағы жұмыстардың көпшілігі теориялық немесе шолу негізінде жасалған және негізінен жасанды интеллектіні білім беру ортасына интеграциялаудың технологиялық, этикалық және ұйымдастырушылық аспектілеріне бағытталған. Сонымен қатар, студенттердің субъективті тәжірибесі, генеративті жасанды интеллектпен күнделікті өзара әрекеттесуінің ерекшеліктері және нақты білім беру тәжірибесі аясында жасанды интеллектінің студенттердің ойлауына, дербестігіне және оқу мінез-құлқына әсері әлі де толық зерттелмеген.

Сонымен қатар, студенттердің жасанды интеллектіні пайдаланудың ішкі стратегияларын, генеративті технологияларға тәуелділікке деген көзқарастарын және өздерінің когнитивтік белсенділігіндегі өзгерістерді қабылдауын тереңірек түсінуге мүмкіндік беретін сапалы зерттеулер саны шектеулі. ChatGPT-ті белсенді пайдалану аясында студенттердің күнделікті тәжірибесін зерттейтін жартылай құрылымдалған сұхбаттар мен тақырыптық талдауға негізделген зерттеулер көп емес.

Зерттеудің мақсаты – студенттердің білім беру процесінде генеративті жасанды интеллектіні қолдану ерекшеліктерін зерттеу, сондай-ақ оның оқу мінез-құлқына, ойлау мен дербестігіне әсерін және академиялық тапсырмаларды орындау стратегияларына әсерін талдау.

Зерттеу сұрақтары:

1) Студенттер оқу іс-әрекеттерінде генеративті жасанды интеллектіні қалай пайдаланады?

2) Генеративті жасанды интеллектіні пайдалану студенттердің ойлауына, тәуелсіздігіне және оқу мінез-құлқына қалай әсер етеді?

3) Оқу тапсырмаларын орындау кезінде студенттер жасанды интеллектімен өзара әрекеттесудің қандай стратегияларын әзірлейді?

Материалдар мен әдістер

Зерттеу сапалық зерттеу тәсілін және жартылай құрылымдалған сұхбат әдісін қолдана отырып жүргізілді. Сапалық дизайнды таңдау студенттердің тәжірибесін, білім беру іс-әрекеттерінде генеративті жасанды интеллектіні қолдану ерекшеліктерін және оның студенттердің ойлауына, дербестігіне және оқу мінез-құлқына әсері туралы түсініктерін терең түсіну қажеттілігінен туындады.

Респонденттердің мәлімдемелеріндегі қайталанатын семантикалық үлгілерді, санаттарды және тақырыптарды анықтауға бағытталған тақырыптық талдау талдаудың әдіснамалық негізі болды.

Зерттеуге 18 жастан 23 жасқа дейінгі 11 студент қатысты. Қатысушылардың көпшілігі екінші курс студенттері болды. Іріктемеге педагогика және психология, ақпараттық технологиялар, арнайы білім беру, медицина, фармация, сондай-ақ география және туризм сияқты әртүрлі білім беру салаларының өкілдері кірді. Жынысы бойынша қатысушылардың басым бөлігі әйел ($n = 9$), екеуі ер адам болды. Іріктеменің басым бөлігі «Педагогика және психология» мамандығы бойынша оқитын студенттер болды ($n = 5$). Құпиялылық пен анонимділікті қамтамасыз ету үшін мақала мәтінінде жауап берушілердің шартты белгілері (респондент 1, респондент 2 және т.б.) қолданылды.

Деректер жартылай құрылымдалған сұхбаттар арқылы жиналды. Сұхбаттарға мыналарды зерттеуге бағытталған сұрақтар кірді: «Сіз жасанды интеллект құралдарын (мысалы, ChatGPT) қаншалықты жиі қолданасыз?»; «ЖИ-ды көбіне қандай оқу тапсырмаларында пайдаланасыз?»; «ЖИ сіздің оқу процесіңізді қалай жеңілдетеді немесе өзгертеді?»; «Сізге жаңа оқу тапсырмасы берілгенде, оны орындауды неден бастайсыз?»; «Тапсырманы орындау барысында өз бетіңізше ойлану мен ЖИ қолдану арасындағы таңдауды қалай жасайсыз? Неге?»; «Қандай жағдайларда бірден ChatGPT-ке жүгінесіз?»; «Сіз өзіңізді ЖИ құралдарын қолдануға тәуелдімін деп санайсыз ба? Неге?»; «Сіз өзіңізді ЖИ құралдарын қолдануға тәуелдімін деп санайсыз ба? Неге?»; «ЖИ қолдану сіздің ойлау, талдау немесе шешім қабылдау қабілетіңізге қалай әсер етті?»; «ЖИ берген жауаптарды қаншалықты жиі тексересіз және бағалайсыз?»; «ЖИ көмегімен алынған дайын жауапты аздап өзгертіп, өз атыңыздан тапсыруды сіз «құлық» деп санайсыз ба, әлде бұл қазіргі заманда қалыпты тәжірибе ме? Неге?»; «Егер ChatGPT сіздің орныңызға тапсырманы толық орындап берсе, оны өз атыңыздан тапсыруды адал деп есептейсіз бе? Өз көзқарасыңызды түсіндіріңіз».

Зерттеуге қатысушылардың қалауына байланысты сұхбаттар қазақ және орыс тілдерінде жүргізілді. Сұхбаттың орташа ұзақтығы 10-15 минутқа дейін болды. Барлық сұхбаттар респонденттердің келісімімен аудиожазбаға жазылып, кейіннен одан әрі талдау үшін толығымен транскрипцияланды.

Деректер тақырыптық талдау арқылы талданды. Бірінші кезең транскрипцияланған сұхбаттарды қарауды және маңызды семантикалық бірліктерді бастапқы ашық кодтауды жүргізуді қамтыды. Содан кейін ұқсас кодтар санаттарға біріктірілді, содан кейін студенттердің генеративті жасанды интеллектпен өзара әрекеттесуінің негізгі ерекшеліктерін көрсететін кеңірек аналитикалық тақырыптар қалыптастырылды.

Талдау барысында білім беру ортасында жасанды интеллектіні пайдалануға қатысты қайталанатын үлгілерге, қарама-қайшы мәлімдемелерге және студенттердің субъективті түсіндірулеріне ерекше назар аударылды.

Сұхбат алдында барлық қатысушыларға зерттеудің мақсаты, ерікті қатысу және деректердің құпиялылығы туралы ақпарат берілді. Қатысушылар зерттеуге қатысуға және ғылыми мақсаттарда анонимді мәлімдемелерді пайдалануға хабардар келісім берді.

Зерттеу барысында анонимділік, құпиялылық және ерікті қатысу қағидаттары сақталды.

Нәтижелер

Жартылай құрылымдалған сұхбаттардың тақырыптық талдауы студенттердің оқу процесінде генеративті жасанды интеллектті қолдануының негізгі аспектілерін анықтады. Зерттеу нәтижелері жасанды интеллект студенттердің оқу іс-әрекетінің ажырамас бөлігіне айналғанын және тек ақпарат көзі ретінде ғана емес, сонымен қатар академиялық жұмысты оңтайландыру, тапсырмаларды ұйымдастыру және шешім қабылдау құралы ретінде де қолданылатынын көрсетті. Дегенмен, зерттеу нәтижелері жасанды интеллекттің студенттердің дербестігіне, сыни ойлауына және оқу мінез-құлқына екіұшты әсер ететінін көрсетті.

Эмпирикалық деректерді талдау студенттердің жасанды интеллект құралдарымен өзара әрекеттесуінің ерекшеліктерін көрсететін 4 негізгі тақырыпты анықтауға мүмкіндік берді:

- 1) Жасанды интеллект білім беру процесін оңтайландыру құралы ретінде;
- 2) Студенттердің жасанды интеллектпен өзара әрекеттесу стратегиялары;
- 3) Жасанды интеллектінің ойлау мен дербестігіне әсері;
- 4) Тәуелділіктің дамуы және оқу мінез-құлқындағы өзгерістер.

Жасанды интеллект білім беру процесін оңтайландыру құралы ретінде

Сұхбат нәтижелері көрсеткендей, респонденттердің көпшілігі жасанды интеллектті ең алдымен оқуды жеңілдету және жеделдету құралы ретінде қабылдайды. Студенттер ChatGPT және басқа да жасанды интеллект құралдарын пайдалану қажетті ақпаратты тезірек табуға, күрделі тақырыптарды түсінуге, материалдар көлемін азайтуға және тапсырмаларды орындау кезінде уақытты үнемдеуге мүмкіндік беретінін атап өтті. Жасанды интеллект әсіресе тәуелсіз тапсырмаларды дайындау, анықтамаларды іздеу, үлкен көлемдегі ақпаратты өңдеу және практикалық тапсырмаларды орындау кезінде жиі қолданылды.

Зерттеуге қатысушылардың көпшілігі жасанды интеллекттің күрделі тақырыптарды түсінуге көмектесетінін және оқу процесінде когнитивтік жүктемені азайтатынын атап өтті. Мысалы, бір респондент былай деп атап өтті:

«Кез келген уақытта қажетті жауапты тез тауып, бірден қолдануға болады» (респондент 5).

Тағы бір студент күрделі пәндерді жеңілдетудегі жасанды интеллекттің рөлін атап өтті:

«Медицинада тақырыптар қиын болғандықтан, оны жеңіл түрде түсінуге ChatGPT және басқа да ЖИ құралдары өте жақсы көмектеседі» (респондент 9).

Кейбір респонденттер жасанды интеллектті жаңа білім мен кәсіби қолдау алудың толыққанды құралы ретінде қарастырды:

«ChatGPT-ті дұрыс бағытта қолданса, ол жаңа білім алуға және бағдарламалау жұмысын жеңілдетуге көмектеседі, тек дайын жауапты көшіру үшін ғана емес» (респондент 10).

Студенттер сонымен қатар жасанды интеллектті пайдалану кезінде тапсырмаларды орындаудың жоғары жылдамдығын бірнеше рет атап өтті:

«ЖИ-дің артықшылығы – тапсырманы бірнеше секунд ішінде орындап бере алуында» (респондент 11).

Генеративті жасанды интеллект біртіндеп студенттердің оқу іс-әрекетінің интеграцияланған бөлшегіне айналып келе жатқаны байқалады. Студенттер жасанды интеллектті тек іздеу жүйесі ретінде ғана емес, сонымен қатар оқу процесін оңтайландыру, уақытты қысқарту, күрделі ақпаратқа қолжетімділікті арттыру және оқу тапсырмаларын орындауды жеңілдету құралы ретінде де қабылдайды. Сонымен қатар, бірқатар сұхбаттар жасанды интеллектіні анда-санда пайдаланудан қарағанда оқу процесінде күнделікті қолдануға ауысқанын аңғаруға болады.

Студенттердің жасанды интеллектпен өзара әрекеттесу стратегиялары

Сұхбаттарды талдау студенттердің тапсырманың күрделілігіне, дайындық деңгейіне, уақыттың қолжетімділігіне және оқу жағдайының ерекшеліктеріне байланысты генеративті жасанды интеллектпен өзара әрекеттесу үшін әртүрлі стратегияларды қолданатынын көрсетті. Респонденттердің көпшілігі жасанды интеллекттің тек тапсырмаларды орындау құралы ретінде қарастырмай, оны идеяларды іздеу, ақпаратты құрылымдау, мазмұнды нақтылау және мәтінді пішімдеу үшін көмекші құрал ретінде пайдаланды.

Кейбір студенттер алдымен тапсырмамен танысып, содан кейін ғана жасанды интеллектіге жүгінгісі келетінін атап өтті:

«Бірінші тапсырманы өзім оқып шығамын, егер толыққанды түсініп, өзім істей алатын болсам, өзім істеп шығамын, ал түсінбеген жерлерін ЖИ-дан сұраймын» (респондент 5).

Басқа респонденттер тапсырманы орындау процесіне жасанды интеллектінің белсендірек және үздіксіз интеграциясын сипаттады:

«Алдымен chatGPT-ке жіберемін, кейін оған көптеген нақтылаушы сұрақтар қоямын» (респондент 3).

Кейбір студенттер жасанды интеллектті негізінен қиындықтарға тап болғанда немесе уақыттары жетіспеген кезде қолданатынын атап өтті:

«Тапсырманың күрделілігіне және өз жағдайыма байланысты. Егер қатты шаршап тұрсам немесе уақыт аз болып, дедлайн жақындаса, ChatGPT қолданамын. Ал ондай факторлар болмаса, тапсырманы өзім орындауға тырысамын» (респондент 1).

Бірқатар респонденттер өздерінің идеялары мен жасанды интеллект жауаптарын біріктіру стратегиясын көрсетті:

«Ақпараттың маңызды не маңызды еместігін бағалаймын. Егер өз идеям болса, оны ChatGPT-ке жазып, түрлі нұсқаларын сұраймын. Ол жауаптарды толықтырып, қосымша идеялар ұсынады, сондықтан белгілі бір тепе-теңдік сақталады. Мен дайын жауапты сол күйінде көшіріп алмаймын, өзіме ұнағанын өңдеп, қайта талқылай беремін» (респондент 3).

Алынған деректер студенттердің жасанды интеллектпен өзара әрекеттесуі біркелкі емес, керісінше өзгермелі екенін көрсетеді. Кейбір студенттер өз бетінше жұмыс істеу элементтерін сақтауға және жасанды интеллектті көмекші құрал ретінде пайдалануға тырысады, ал басқалары жасанды интеллектті оқудың барлық кезеңдеріне енгізеді. Олардың жасанды интеллектті қолдануының негізгі факторларына тапсырманың күрделілігі, уақыттың тығыздығы, ақпаратты тез алу қажеттілігі және оқу жүктемесін азайту ниеті жатады.

Жасанды интеллектінің ойлау мен дербестігіне әсері

Студенттер генеративті жасанды интеллектінің өздерінің ойлауына, аналитикалық дағдыларына және дербестігіне әсері туралы әртүрлі пікірде екенін көрсетті. Жасанды интеллектінің оқуды жеделдетудегі артықшылықтарына қарамастан, көптеген респонденттер дербес ойлау мен шешім іздеу қажеттілігінің біртіндеп азайғанын атап өтті.

Зерттеуге қатысушылардың кейбірі ChatGPT-ны үнемі қолдану олардың тәуелсіз интеллектуалдық белсенділік деңгейін төмендеткенін тікелей көрсетті:

«Мен тіпті өзім ойлауға тырыспаймын. Қандай да бір сұрақ немесе тапсырма туындаса, көп жағдайда бірден ChatGPT-ке жүгінемін» (респондент 1).

Басқа респонденттер дайын жауаптарды пайдалану ақпаратты талдау тереңдігінің төмендеуіне әкелетінін атап өтті:

«ChatGPT дайын жауап береді, оны оқисың, бірақ терең талдау жасамайсың, іздене бергенмен, ойыңда нақты қорытынды қалыптаспайды» (респондент 3).

Студенттер сондай-ақ өздерінің ойлау әдеттерінің өзгеруін, тапсырмаларды өз бетінше орындауға деген сенімділіктің төмендеуін және тұлғалық жоғалуға әсерін атап өтті:

«Өзімді тәуелдімін деп санаймын, себебі қазір ЖИ-сыз өз бетімше ойлану қиындап кеткендей» (респондент 4).

«Мен өзімнің жеке ерекшеліктерімді біршама жоғалтып, көп жағдайда ЖИ-ге көбірек сүйенетінімді байқаймын» (респондент 10)

Бірқатар сұхбаттарда жасанды интеллект когнитивті жүктемені азайтуға көмектесетіні, бірақ сонымен бірге дайын ақпаратты тез алу әдетін қалыптастыратыны атап өтілді:

«ЖИ тапсырманың дайын жауабын бірден ұсынатындықтан, көп жағдайда өзің терең ойлана бермейсің. Ал қолданбаған кезде өз бетіңше ойланып, тапсырманы өзің орындауға тырысасың» (респондент 5).

Сонымен қатар, кейбір студенттер жасанды интеллектті пайдалануға қатысты сындарлы және саналы көзқарас танытты. Кейбір респонденттер тәуелсіз талдау мен ойлау элементтерін сақтауға деген ұмтылысты атап өтті:

«Көп жағдайда тапсырманы өз күшіммен орындауға тырысамын, ал жаңа білім немесе қосымша ақпарат қажет болғанда, интернет ресурстарынан гөрі ChatGPT қолдану ыңғайлырақ» (респондент 10).

Жасанды интеллект ақпаратты өңдеуді жеңілдетіп, білімге қолжетімділікті арттырғанымен, студенттердің тәуелсіз талдауын, сыни ойлауын және интеллектуалдық белсенділігін төмендетуі мүмкін. Респонденттердің жауаптары жасанды интеллект құралдары арқылы дайын ақпаратты алудың тәуелсіз шешім іздеуден жылдамырақ және жеңілдетілген тәсіліне біртіндеп ауысатынын көрсетеді.

Тәуелділіктің дамуы және оқу мінез-құлқындағы өзгерістер

Жасанды интеллектіні үнемі пайдалану біртіндеп тұрақты мінез-құлық әдеттерінің дамуына және жасанды интеллект құралдарына тәуелділік элементтеріне әкелетінін көрсетті. Көптеген респонденттер академиялық сұрақтар туындаған кезде, тапсырмаларды орындағанда немесе ақпарат іздегенде ChatGPT олардың алғашқы байланыс нүктесіне айналатынын атап өтті. Студенттер бұл тәуелділікті практикалық және психологиялық тұрғыдан қабылдады.

Зерттеуге қатысушылардың кейбірі өздерін жасанды интеллектіге тәуелді деп тікелей сипаттады:

«Әрине, тәуелдімін деп ойлаймын, себебі ChatGPT-ті күн сайын жиі қолданамын» (респондент 1).

«Мысалы, сұрақтар немесе қиындықтар туындағанда, бірден ChatGPT-ке жүгінемін» (респондент 6).

«Ішінара тәуелдімін деп ойлаймын, себебі өз біліміме күмәндана бастадым және көп жағдайда ChatGPT-тен сұраймын» (респондент 11).

Басқа респонденттер кез келген қиындық туындаған кезде ChatGPT-ке жүгіну автоматтандырылған жауапқа айналғанын атап өтті:

«Кез келген сұрақты сұраймын, жанымдағы адамнан сұрағанша, ChatGPT-ға жазып, жауабын біле салған артық» (респондент 2).

Кейбір қатысушылар жасанды интеллектіні пайдалану білім беру іс-әрекетін ұйымдастыруды айтарлықтай өзгертетінін және тапсырмаларды өз бетінше орындау мүмкіндігіне әсер ететінін атап өтті:

«Егер ЖИ қолжетімсіз болса, менің оқу процесім түбегейлі өзгерер еді, тіпті басқа мамандықты таңдауым да мүмкін болар еді» (респондент 10).

Зерттеуге қатысушылардың кейбірі жасанды интеллект болмаса, ақпарат іздеуге, әдебиет оқуға және материалдарды талдауға әлдеқайда көп уақыт жұмсауға тура келетінін атап өтті:

«ЖИ болмаған жағдайда, мен көбірек ізденіп оқитын едім және емтихан кезінде телефонға соншалықты сенбейтін едім» (респондент 11).

Алынған нәтижелер генеративті жасанды интеллекттің әсерінен оқушылардың оқу мінез-құлқының біртіндеп өзгертетінін көрсетеді. Жасанды интеллект тек оқуды қолдау құралы ғана емес, сонымен қатар ақпаратты автоматтандырылған түрде алумен, тапсырмаларды жеделдетумен және тәуелсіз когнитивтік әрекетке деген қажеттіліктің төмендеуімен байланысты жаңа оқу әдеттерін қалыптастыру факторына айналууда. Кейбір жағдайларда бұл психологиялық тәуелділіктің дамуымен және студенттердің өз оқу іс-әрекеттерін ұйымдастыруға деген көзқарасының өзгеруімен қатар жүреді.

Талқылау

Генеративті жасанды интеллект – студенттердің оқу іс-әрекетінің ажырамас бөлігіне айналып келе жатқанын, тапсырманы орындауға ғана емес, сонымен қатар олардың ойлауына, дербестігіне және оқу мінез-құлқына да әсер ететінін көрсетеді.

Бірінші зерттеу сұрағы студенттердің жасанды интеллектіні оқу процесіне қалай енгізетініне бағытталған. Респонденттердің көпшілігі ChatGPT-ны күнделікті қолданды және оны оқуды оңтайландыру, ақпаратты жылдам табу және күрделі тақырыптарды жеңілдету құралы ретінде қабылдады. Осындай нәтижелер Chan мен Hu зерттеуінде де келтірілген, онда студенттер генеративті жасанды интеллектінің оқуды, идеяларды қалыптастыруды және ақпаратты өңдеуді қолдау әлеуетін оң бағалады [2].

Екінші зерттеу сұрағы жасанды интеллектінің студенттердің ойлауына, дербестігіне және оқу мінез-құлқына әсерін зерттеді. Нәтижелер генеративті жасанды интеллектінің пайдасына қарамастан, көптеген респонденттер дербес ойлаудың төмендегенін және тапсырманы өз бетінше талдауға тырыспас бұрын жасанды интеллектіге жүгінуге бейімділігін атап өткенін көрсетті. Бұл тұжырымдар жасанды интеллектінің таралуы жағдайында өзін-өзі реттейтін оқуды дамыту қажеттілігін атап өтетін Lodge және т.б. ұстанымына сәйкес келеді [9].

Сұхбаттар когнитивті делегация белгілерін де анықтады, мұнда ойлау процестерінің бір бөлігі жасанды интеллект құралдарына беріледі. Кейбір студенттер өз білімдеріне деген сенімділіктің жоғалуын және ChatGPT-ге тәуелділіктің артуын атап өтті. Ұқсас үрдістерді генеративті жасанды интеллектті білім беру тәжірибелері мен академиялық мәдениетті өзгерту факторы ретінде қарастыратын Tap және т.б. сипаттайды [10].

Үшінші зерттеу сұрағы студенттердің жасанды интеллектімен өзара әрекеттесу стратегияларын зерттеуге бағытталған. Студенттер ақпаратты нақтылау үшін көмекші пайдаланудан бастап тапсырманы орындауды ішінара тапсыруға дейін әртүрлі өзара әрекеттесу үлгілерін қолданатынын көрсетті. Бұл тұжырымдар генеративті жасанды интеллекттің таралуы білім беру процесіндегі студенттер мен оқытушылардың рөлдерін қайта қарастыруды қажет етеді деп болжаған Sullivan, Kelly және McLaughlan тұжырымдарымен сәйкес келеді [8].

Зерттеудің шектеулеріне оның шағын үлгі көлемі және сапалық сипаты жатады. Генеративтік жасанды интеллектінің студенттердің когнитивтік белсенділігі мен оқу мінез-құлқына әсерін зерттеуге бағытталған сандық және аралас әдістерді қолдану арқылы жүргізілетін зерттеулер перспективалы болып көрінеді.

Қорытынды

Зерттеу нәтижелері генеративті жасанды интеллект студенттердің күнделікті оқу іс-әрекетінің маңызды бөлігіне айналғанын көрсетті. ChatGPT және басқа да жасанды интеллект құралдары ақпаратты іздеу, күрделі тақырыптарды түсіну, тапсырмаларды орындау және оқу процесін оңтайландыру үшін белсенді қолданылады. Респонденттердің көпшілігі жасанды интеллектіні уақытты үнемдейтін және оқу жүктемесін азайтатын ыңғайлы құрал ретінде қабылдайды.

Дегенмен, зерттеу генеративті жасанды интеллекттің студенттердің ойлауы мен дербестігіне әсерін көрсетті. Жасанды интеллектінің артықшылықтарына қарамастан, оны үнемі пайдалану тәуелсіз ойлаудың төмендеуімен, аналитикалық процестердің жеңілдетілуімен және дайын шешімдерді тез жасау әдетінің дамуымен қатар жүреді. Респонденттердің жауаптарында когнитивті делегация белгілері және оқу мінез-құлқының біртіндеп өзгеруі байқалды.

Сонымен қатар студенттер жасанды интеллектпен әртүрлі өзара әрекеттесу стратегияларын, көмекші пайдаланудан бастап тапсырмаларды ішінара беруге дейін қолданатынын көрсетті. Дегенмен, зерттеуге қатысушылардың көпшілігі жасанды интеллектке сыни көзқараспен қарайды және алынған ақпаратты тексеру қажеттілігін атап өтеді.

Бұл зерттеудің практикалық маңыздылығы генеративті жасанды интеллектінің таралуы аясында білім беру тәсілдерін қайта қарастыру қажеттілігінен туындайды. Зерттеу нәтижелері студенттердің дербес ойлау, сыни талдау және жасанды интеллект технологияларын жауапкершілікпен пайдалану дағдыларын дамытудың маңыздылығын көрсетеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Practical and ethical challenges of large language models in education: A systematic scoping review / L. Yan et al // British Journal of Educational Technology. – 2024. – Vol. 55. – P. 90-112. <https://doi.org/10.1111/bjet.13370>.
2. Chan C.K.Y. Students' voices on generative AI: perceptions, benefits, and challenges in higher education / C.K.Y. Chan, W. Hu // International Journal of Educational Technology in Higher Education. – 2023. – Vol. 20. – Article 43. <https://doi.org/10.1186/s41239-023-00411-8>.
3. Su J. Unlocking the power of ChatGPT: A framework for applying generative AI in education / J. Su, W. Yang // ECNU Review of Education. – 2023. – Vol. 6, № 3. – P. 355-366. <https://doi.org/10.1177/20965311231168423>.
4. Generative AI and the future of education: Ragnarök or reformation? A paradoxical perspective from management educators / W.M. Lim et al // The International Journal of Management Education. – 2023. – Vol. 21, № 2. – Article 100790. <https://doi.org/10.1016/j.ijme.2023.100790>.
5. ChatGPT as an Educational Tool: Opportunities, Challenges, and Recommendations for Communication, Business Writing, and Composition Courses / M.A. AlAfnan et al // Journal of Artificial Intelligence and Technology. – 2023. – Vol. 3, № 2. – P. 60-68. <https://doi.org/10.37965/jait.2023.0184>.
6. Evaluating the impact of AI dependency on cognitive ability among Generation Z in higher educational institutions: A conceptual framework / S.I. Tamrin et al // Information Management and Business Review. – 2024. – Vol. 16, № 3S(Ia). – P. 1027-1033. [https://doi.org/10.22610/imbr.v16i3S\(Ia\).4191](https://doi.org/10.22610/imbr.v16i3S(Ia).4191).
7. What if the devil is my guardian angel: ChatGPT as a case study of using chatbots in education / A. Tlili et al // Smart Learning Environments. – 2023. – Vol. 10. – Article 15. <https://doi.org/10.1186/s40561-023-00237-x>.
8. Sullivan M. ChatGPT in Higher Education: Considerations for Academic Integrity and Student Learning / M. Sullivan, A. Kelly, P. McLaughlan // Journal of Applied Learning and Teaching. – 2023. – Vol. 6. – P. 31-40. <https://doi.org/10.37074/jalt.2023.6.1.17>.
9. Lodge J.M. Learning with generative artificial intelligence within a network of co-regulation / J.M. Lodge, P. de Barba, J. Broadbent // Journal of University Teaching and Learning Practice. – 2024. – Vol. 20, № 7. – Article 02. <https://doi.org/10.53761/1.20.7.02>.
10. Tan S. Riding the Generative AI Tsunami: Addressing the Teaching and Learning Crisis in Higher Education / S. Tan, J. Rudolph, S. Tan // The Palgrave Handbook of Crisis Leadership in Higher Education / eds. J. Rudolph, J. Crawford, C.Y. Sam, S. Tan. – Cham: Palgrave Macmillan, 2024. https://doi.org/10.1007/978-3-031-54509-2_8.

«Я ДАЖЕ НЕ ПЫТАЮСЬ ДУМАТЬ САМОСТОЯТЕЛЬНО»: ВЛИЯНИЕ ГЕНЕРАТИВНОГО ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА НА МЫШЛЕНИЕ И САМОСТОЯТЕЛЬНОСТЬ СТУДЕНТОВ

К.М. Тайболатов^{*}, А.Г. Танатар¹, Н.С. Кожамметов²

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

²Академия образования Таджикистана, Душанбе, Таджикистан

*e-mail: Ktm080194@gmail.com

Аннотация: Распространение генеративного искусственного интеллекта существенно меняет среду высшего образования и способы организации учебной деятельности студентов. Цель исследования – изучение особенностей использования генеративного искусственного интеллекта в образовательном процессе студентов, а также

анализ его влияния на учебное поведение, мышление и самостоятельность, а также стратегии выполнения академических заданий. Исследование проводилось на основе качественного подхода с использованием метода полуструктурированного интервью. В исследовании приняли участие 11 студентов разных специальностей. Полученные данные были проанализированы с помощью тематического анализа. Результаты исследования показали, что генеративный искусственный интеллект стал неотъемлемой частью повседневного учебного опыта студентов. ChatGPT и другие инструменты искусственного интеллекта активно используются для поиска информации, понимания сложных тем, выполнения заданий и оптимизации учебного процесса. Были выявлены различные стратегии взаимодействия студентов с искусственным интеллектом, от использования его в качестве помощника до выполнения академических заданий. Однако результаты показали, что генеративный искусственный интеллект влияет на когнитивные способности студентов. Многие респонденты отметили снижение самостоятельности мышления, привычку сразу же обращаться к ChatGPT перед завершением индивидуального задания и постепенную зависимость от инструментов искусственного интеллекта. Также было установлено, что использование генеративного искусственного интеллекта постепенно становится ежедневной привычкой студентов в процессе обучения. Практическая значимость данного исследования заключается в необходимости разработки образовательных подходов, направленных на развитие самостоятельности мышления, критического анализа информации и ответственного использования генеративного искусственного интеллекта в высшем образовании.

Ключевые слова: генеративный искусственный интеллект, ChatGPT, студенты, высшее образование, учебное поведение, самостоятельность мышления, качественное исследование, тематический анализ.

«I DON'T EVEN TRY TO THINK FOR MYSELF»: THE IMPACT OF GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON STUDENTS' THINKING AND INDEPENDENCE

K.M. Taibolatov*, A.G. Tanatar¹, N.S. Kozhakhmetov²

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

²Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, Tajikistan

*e-mail: Ktm080194@gmail.com

Abstract: The proliferation of generative artificial intelligence is significantly transforming the higher education environment and the ways in which students' learning activities are organized. The aim of this study is to examine the characteristics of generative artificial intelligence use in the educational process, as well as to analyze its impact on students' learning behaviors, thinking, and independence, and on their strategies for completing academic assignments. The study was conducted using a qualitative approach with semi-structured interviews. Eleven students from various majors participated in the study. The data collected were analyzed using thematic analysis. The results of the study showed that generative artificial intelligence has become an integral part of students' daily learning experience. ChatGPT and other AI tools are actively used to search for information, understand complex topics, complete assignments, and optimize the learning process. Various strategies for students' interaction with AI were identified, ranging from using it as an assistant to completing academic assignments. However, the results showed that generative artificial intelligence affects students' cognitive abilities. Many respondents noted a decline in independent thinking, a tendency to immediately turn to ChatGPT before completing an individual assignment, and a gradual dependence on artificial intelligence tools. It was also found that the use of generative artificial intelligence is gradually becoming a daily habit for students in the learning process. The practical significance of this study lies in the need to develop educational approaches aimed at fostering independent thinking, critical analysis of information, and the responsible use of generative artificial intelligence in higher education.

Key words: generative artificial intelligence, ChatGPT, students, higher education, learning behavior, independent thinking, qualitative research, thematic analysis.

Авторлар туралы мәлімет

Қуандық Момынғазыұлы Тайболатов* – PhD, постдокторант, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан; e-mail: Ktm080194@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4027-0203>.

Айгерім Ғабдуллақызы Таңатар – студент, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан; e-mail: a06336747@gmail.com.

Николай Серикович Кожакметов – Тәжікстан білім академиясының ізденушісі, Душанбе; e-mail: ns.kozhakhmetov@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-6012-8176>.

Информация об авторах

Куандык Момынгазиевич Тайболатов* – PhD, постдокторант, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан; e-mail: Ktm080194@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4027-0203>.

Айгерім Ғабдуллақызы Танатар – студент, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан; e-mail: a06336747@gmail.com.

Николай Серикович Кожакметов – соискатель Академии образования Таджикистана, Душанбе; e-mail: ns.kozhakhmetov@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-6012-8176>.

Information about authors

Kuandyk Momyngazyuly Taibolatov* – PhD, Postdoctoral Researcher, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan; e-mail: Ktm080194@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4027-0203>.

Aigerim Gabdullakzy Tangatar – Student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan; e-mail: a06336747@gmail.com.

Nikolai Serikovich Kozhakhmetov – Applicant of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe; e-mail: ns.kozhakhmetov@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-6012-8176>.

Редакцияға енуі 24.04.2026

Жариялауға қабылданды 29.05.2026

[https://doi.org/10.53360/3135-8160-2026-2\(6\)-7](https://doi.org/10.53360/3135-8160-2026-2(6)-7)

IRSTI: 14.25.05

PEDAGOGICAL ETHICS IN THE KAZAKHSTANI SCHOOL: PRACTICAL APPROACHES TO MORAL EDUCATION AND ETHNOCULTURAL INTEGRATION

B.Sh. Turganbayeva^{1*}, K.S. Adilzhanova², L.R. Sabirova¹, A. Zhylkybayeva¹

¹Shakarim University, Semey, Kazakhstan

²Medical University, Semey, Kazakhstan

*e-mail: bejbitgulsakarimovna@gmail.com

Abstract: Aim: To develop and test a practice-oriented toolkit of pedagogical ethics adapted to the specific conditions of the modern Kazakhstani multicultural school. Methods: The study involved 28 teachers and 320 students in grades 5-9 of Secondary School No. 29 "Palmira" (Semey). Diagnostic methods included questionnaires, sociometry, the unfinished sentences method, comparative analysis, and quantitative data processing using Pearson's χ^2 test. Reliability of the

©B.Sh. Turganbayeva, K.S. Adilzhanova, L.R. Sabirova, A. Zhylkybayeva, 2026